

ESKROU TIZIMINING MAJBURIYATLARNI TA'MINLASH USULLARI TIZIMIDAGI O'RNI

Muxammadiyev Samariddin Iskandar o'g'li

sammukhammadiev@gmail.com

Chilonzor tumani adliya bo'limi Bosh maslahatchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18593930>

Annotatsiya

Ushbu maqolada eskrou tizimining zamonaviy majburiyatlarni ta'minlash mexanizmlari tizimidagi o'rni va ahamiyati tadqiq etilgan. Eskrou instituti shartnoma tomonlarining majburiyatlarini bajarish kafolati sifatida xalqaro va milliy amaliyotda keng qo'llanilmoqda. Tadqiqot davomida eskrou tizimining huquqiy tabiati, uning boshqa ta'minot usullaridan farqli jihatlari va zamonaviy elektron tijorat sharoitida qo'llanilish xususiyatlari tahlil qilingan. Maqolada eskrou tizimining ishonch asosida quriladigan xususiyati, uchinchi tomon vositachisining roli va raqamli texnologiyalar sharoitida eskrou mexanizmlarining rivojlanish istiqbollari ko'rib chiqilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, eskrou tizimi an'anaviy majburiyatlarni ta'minlash usullarining kamchiliklarini bartaraf etish va tomonlar o'rtasida muvozanatli huquqiy muhofaza yaratish imkonini beradi. Xulosa qismida eskrou institutining O'zbekiston huquq tizimida takomillashtirilishi bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: eskrou, majburiyatlarni ta'minlash, uchinchi tomon, garov, shartnoma kafolati, elektron eskrou, ishonch mexanizmi.

Kirish

Fuqarolik huquqiy munosabatlarida shartnoma majburiyatlarining lozim darajada bajarilishini ta'minlash masalasi har doim dolzarb bo'lib kelgan. Majburiyatlarni ta'minlash usullari kreditor huquqlarini himoya qilish va debitorning o'z majburiyatlarini bajarishi uchun qo'shimcha kafolatlar yaratishga xizmat qiladi[1]. Zamonaviy huquq tizimlarida majburiyatlarni ta'minlash usullari tizimi garov, kafillik, banka garovnomasi, omodat, jarima, to'lov jarimalari va boshqa mexanizmlarni o'z ichiga oladi.

So'nggi yillarda xalqaro tijorat amaliyotida eskrou (escrow) instituti alohida ahamiyat kasb etmoqda. Eskrou - bu shartnoma bo'yicha majburiyatlarni bajarish uchun pul mablag'lari, qimmatli qog'ozlar yoki boshqa mulkning mustaqil uchinchi tomon (eskrou agenti)ga topshirilishi va belgilangan shartlar bajarilgandan so'ng tegishli tomonga o'tkazilishini nazarda tutuvchi mexanizmdir[2].

Eskrou tizimining o'ziga xos xususiyati shundaki, u nafaqat kreditor manfaatlarini, balki debitor huquqlarini ham himoya qiladi, chunki mablag'lar shartnoma shartlari to'liq bajarilgandan keyingina qo'lga kiritiladi. Bu xususiyat eskrou institutini an'anaviy majburiyatlarni ta'minlash usullaridan ajratib turadi va uni zamonaviy elektron tijorat muhitida ayniqsa samarali qiladi[3].

Tadqiqotning maqsadi eskrou tizimining majburiyatlarni ta'minlash usullari tizimidagi o'rnini tahlil qilish, uning afzalliklari va cheklovlarini aniqlash hamda O'zbekiston huquq tizimida qo'llanilish istiqbollarini baholashdan iborat.

Usullar

Qiyosiy-huquqiy tahlil usuli qo'llanildi. AQSh, Buyuk Britaniya, Germaniya va Fransiya kabi rivojlangan mamlakatlar qonunchiligida eskrou institutining tartibga solinishi o'rganildi. Xalqaro tijorat amaliyotida eskrou mexanizmlarining qo'llanilish shakllari taqqoslandi.

Tizimli tahlil usuli yordamida eskrou instituti majburiyatlarni ta'minlash usullari tizimining tarkibiy qismi sifatida ko'rib chiqildi va boshqa ta'minot usullari bilan o'zaro bog'liqligi tahlil qilindi.

Funksional usul orqali eskrou tizimining amaliy qo'llanilishi, uning samaradorligi va turli xil shartnoma turlari uchun moslashuvchanligi o'rganildi.

Statistik tahlil orqali xalqaro elektron tijorat platformalarida eskrou xizmatlaridan foydalanish statistikasi tahlil qilindi. Eskrou mexanizmlarini qo'llagan va qo'llamagan bitimlar bo'yicha nizolar statistikasi qiyoslandi.

Normativ-huquqiy tahlil doirasida O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi va tegishli qonun hujjatlarida eskrou institutining maqomi tadqiq etildi.

Natijalar

Eskrou tizimining huquqiy tabiati

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, eskrou instituti o'ziga xos gibridd tabiaga ega. U bir tomondan, majburiyatlarni ta'minlash funksiyasini bajaradi, boshqa tomondan esa, alohida shartnoma turi sifatida namoyon bo'ladi[4].

Eskrou mexanizmining asosiy elementlari quyidagilardan iborat. Deponent - mablag'lar yoki mulkni eskrou agentiga topshiruvchi tomon hisoblanadi. Benefitsiar - belgilangan shartlar bajarilgandan so'ng mablag'lar yoki mulkni oluvchi tomon sanaladi. Eskrou agenti - mustaqil uchinchi tomon bo'lib, kim mablag'lar yoki mulkni saqlaydi va shartnoma shartlari bajarilganda o'tkazadi.

Eskrou shartnomasining mohiyati shundan iboratki, eskrou agenti shartnomada ko'rsatilgan aniq sharoitlar yuzaga kelgunga qadar mablag'larni saqlaydi va hech bir tomonga boshqa tomonning roziligi yoki shartnomada nazarda tutilgan shartlarning bajarilishsiz o'tkaza olmaydi[5].

Eskrou va boshqa majburiyatlarni ta'minlash usullari

Taqqoslash tahlili eskrou institutining quyidagi jihatlar bo'yicha boshqa ta'minot usullaridan farq qilishini ko'rsatdi.

Garov bilan taqqoslaganda muhim farqlar mavjud. Garovda mulk debitor mulkiyatida qolaveradi va faqat majburiyat bajarilmagan taqdirdagina kreditor uni sotish huquqiga ega bo'ladi. Eskrouda esa mablag'lar darhol uchinchi tomonga o'tkaziladi va ikki tomon ham ularga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir eta olmaydi[6].

Kafillik bilan taqqoslaganda ham o'ziga xos xususiyatlar namoyon bo'ladi. Kafil debitorning majburiyatlarini bajarish uchun shaxsiy javobgarlik oladi, ammo shartnoma bajarilish jarayonini nazorat qilmaydi. Eskrou agenti esa bajarilish jarayonini faol nazorat qiladi va shartlar bajarilgandagina mablag'larni o'tkazadi.

Banka garovnomasi bilan taqqoslaganda quyidagi farqlar aniqlanadi. Banka garovnomasi kreditorga pul to'lashni kafolatlaydi, ammo asosiy shartnomaning bajarilishiga bevosita ta'sir qilmaydi. Eskrou esa to'lov va bajarilishni o'zaro bog'laydi va ikki tomonlama himoya mexanizmini ta'minlaydi.

Zamonaviy amaliyotda eskrou tizimining qo'llanilishi

Tadqiqot elektron tijorat sohasida eskrou mexanizmlarining keng qo'llanilishini aniqladi. Yirik xalqaro platformalarda, jumladan, eBay, Alibaba va Upwork kabi tizimlarda eskrou xizmatlari standart amaliyotga aylangan[7].

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, eskrou mexanizmlarini qo'llagan onlayn bitimlar bo'yicha nizolar darajasi eskrou ishlatilmagan bitmilarga nisbatan 73% past ko'rsatkichni tashkil etadi[8]. Bu eskrou tizimining tomonlar o'rtasida ishonchni mustahkamlashdagi samaradorligidan dalolat beradi.

Eskrou tizimi quyidagi sohalarda ayniqsa samarali ekanligini amaliyot ko'rsatmoqda. Ko'chmas mulk bitimlari sohasida eskrou xizmatlari xaridor va sotuvchi o'rtasidagi ishonchni ta'minlaydi hamda mablag'larning xavfsiz o'tkazilishini kafolatlaydi. Intellektual mulk huquqlarini o'tkazish jarayonida eskrou mexanizmlari huquqlar to'liq o'tkazilgunga qadar to'lovni ta'minlaydi. Kompaniyalarni qo'shib olish va birlashtirish (M&A bitimlar) sohasida eskrou tizimi bitimning murakkab shartlarini bajarilishini nazorat qilishga xizmat qiladi. Elektron tijorat platformalarida eskrou onlayn xaridlar xavfsizligini ta'minlaydi va firibgarlik holatlarini kamaytiradi. Xalqaro savdo operatsiyalarida eskrou turli mamlakatlardagi tomonlar o'rtasida ishonchni yaratadi va valyuta risklarini boshqarishga yordam beradi. Qurilish shartnomallari doirasida eskrou bosqichma-bosqich to'lovlarni ta'minlaydi va ishlarning sifatli bajarilishini nazorat qiladi.

Blokcheyn texnologiyalari va aqlli shartnomalar kontekstida eskrou

Zamonaviy raqamli texnologiyalar eskrou mexanizmlariga yangi imkoniyatlar ochmoqda. Blokcheyn asosidagi aqlli shartnomalar (smart contracts) eskrou funksiyalarini avtomatlashtirish va an'anaviy vositachilarning rolini kamaytirish imkonini beradi[9].

Aqlli shartnomalar yordamida eskrou mexanizmlari bir qator afzalliklarni ta'minlaydi. Birinchidan, to'liq shaffoflik ta'minlanadi, chunki barcha operatsiyalar blokcheyn tizimida qayd etiladi. Ikkinchidan, vositachilar xarajatlarini sezilarli darajada kamaytirish mumkin. Uchinchidan, operatsiyalar tezligi keskin oshadi, chunki avtomatlashtirilgan tizim darhol shartlar bajarilganini aniqlaydi. To'rtinchidan, inson omili ta'siri kamayadi, bu esa xatolik va subyektivlik xavfini kamaytiradi.

Biroq, blokcheyn asosidagi eskrou tizimlarining ham cheklovlari mavjud. Texnologiyaning huquqiy jihatdan to'liq tartibga solinmaganligi muammo bo'lib qolmoqda. Texnik xatolar xavfi mavjud bo'lib, bu esa mablag'larning yo'qolishiga olib kelishi mumkin. Bundan tashqari, inson qarorlarini talab qiladigan murakkab vaziyatlarda moslashuvchanlik yetishmaydi[10].

O'zbekiston huquq tizimida eskrou instituti

O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksida eskrou instituti bevosita tartibga solinmagan. Biroq, amaliyotda shunga o'xshash mexanizmlar qo'llaniladi, ayniqsa, bank depozit hisoblari yoki notarial deponentlar orqali shartnoma mablag'larini saqlash amaliyoti mavjud[11].

O'zbekiston elektron tijorat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yo'lida borayotgan sharoitda, eskrou institutini huquqiy jihatdan tartibga solish zarurati paydo bo'lmoqda. Bu xalqaro investitsiyalarni jalb qilish va ichki onlayn tijoratni rivojlantirish uchun muhim ahamiyatga ega bo'lib, zamonaviy iqtisodiy munosabatlarning talablariga javob beradi[12].

Xulosa va muhokama

Tadqiqot natijalari eskrou tizimining zamonaviy majburiyatlarni ta'minlash usullari tizimida muhim o'rin egallashini tasdiqladi. Eskrou institutining bir qator asosiy afzalliklari aniqlandi.

Birinchidan, ikki tomonlama himoya mexanizmi ta'minlanadi. An'anaviy ta'minot usullari asosan kreditor manfaatlariga yo'naltirilgan bo'lsa, eskrou ham xaridor, ham sotuvchining huquqlarini teng darajada himoya qiladi va muvozanatli yechim yaratadi.

Ikkinchidan, ishonchni mustahkamlash xususiyati namoyon bo'ladi. Uchinchi tomonning ishtiroki tomonlar o'rtasida o'zaro ishonch darajasini oshiradi va bitim xavflarini sezilarli darajada kamaytiradi, ayniqsa, bir-birini yaxshi bilmaydigan tomonlar o'rtasida.

Uchinchidan, avtomatlashtirish imkoniyati mavjud. Raqamli texnologiyalar eskrou jarayonlarini avtomatlashtirish va xarajatlarni kamaytirishga imkon beradi, bu esa tizimning samaradorligini oshiradi.

To'rtinchidan, moslashuvchanlik xususiyati ajralib turadi. Eskrou mexanizmlari turli xil shartnoma turlariga va sohalarga moslashtirilishi mumkin, bu esa uning universal qo'llanilishini ta'minlaydi.

Biroq, eskrou tizimining ba'zi cheklovlari ham mavjudligi e'tibordan chetda qolmasligi kerak. Qo'shimcha xarajatlar eskrou agenti xizmati uchun to'lanishi zarur bo'ladi, bu esa bitim narxini oshiradi. Vositachining ishonchliligi masalasi dolzarb bo'lib, eskrou agentining halolligi va professional malakasi muhim ahamiyat kasb etadi. Huquqiy tartibga solinish yetarli emasligi ba'zi yurisdiksiyalarda, xususan, O'zbekistonda, muammo sifatida qolmoqda.

O'zbekiston uchun quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi. Birinchidan, Fuqarolik kodeksiga eskrou shartnomasi to'g'risida alohida bob kiritish zarur bo'lib, bu institutning huquqiy asoslarini mustahkamlaydi. Ikkinchidan, eskrou agentlari faoliyatini tartibga soluvchi normativ hujjatlar qabul qilish lozim, bu esa sohada standartlarni belgilaydi. Uchinchidan, elektron eskrou platformalarini rivojlantirish va sertifikatlash tizimini joriy etish talab etiladi, bu raqamli iqtisodiyot rivojlanishiga xizmat qiladi. To'rtinchidan, blokcheyn asosidagi eskrou mexanizmlarining huquqiy maqomini aniqlash zarur, bu zamonaviy texnologiyalardan foydalanish uchun asos yaratadi. Beshinchidan, eskrou xizmatlaridan foydalanish bo'yicha bozor ishtirokchilarini o'qitish dasturlarini amalga oshirish muhim, bu institutning keng qo'llanilishiga zamin yaratadi.

Kelajakda tadqiqotlar eskrou institutining alohida shartnoma turlari, jumladan qurilish, IT-xizmatlari va franchise sohalari uchun maxsus rejalashtirilishi va milliy iqtisodiy sharoitlarga moslashtirilishi yo'nalishida davom ettirilishi maqsadga muvofiqdir. Bundan tashqari, eskrou mexanizmlarining raqamli transformatsiyasi jarayonida ularning huquqiy va texnologik jihatlarini uyg'unlashtirish masalalari alohida tadqiqot ob'yekti bo'lishi lozim.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Садиков Д.Х. Гражданское право Узбекистана. Общая часть. Т.: Адолат, 2019. - 428 б.
2. Black's Law Dictionary, 11th Edition. Thomson Reuters, 2019. - P. 682.
3. Habdas M., Kowalski P. Escrow Agreements in Real Estate Transactions: Comparative Perspectives. European Property Law Journal, 2020. Vol. 9(2). - P. 156-178.
4. Chen J. The Legal Nature of Escrow Arrangements: Contract or Trust? International Journal of Private Law, 2021. Vol. 12(3). - P. 234-251.

5. Реутов С.И. Эскроу как способ обеспечения исполнения обязательств. Журнал российского права, 2018. № 7. - С. 91-102.
6. Карапетов А.Г., Савельев А.И. Свобода договора и ее пределы. Том 2. М.: Статут, 2018. - 453 с.
7. Wang T., Lin Y. Trust Mechanisms in E-Commerce: The Role of Escrow Services. Electronic Commerce Research and Applications, 2022. Vol. 51. - P. 101-115.
8. Global E-Commerce Security Report 2023. International Chamber of Commerce. Paris, 2023. - P. 67.
9. Savelyev A. Contract Law 2.0: Smart Contracts as the Beginning of the End of Classic Contract Law. Information & Communications Technology Law, 2017. Vol. 26(2). - P. 116-134.
10. Werbach K., Cornell N. Contracts Ex Machina. Duke Law Journal, 2017. Vol. 67. - P. 313-382.
11. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси. Тошкент: Адолат, 2023.
12. Исламов И.А. Цифровая экономика Узбекистана: проблемы и перспективы правового регулирования. Ташкент: Иқтисод-молия, 2022. - 256 с.